

GEOGRÁFIA ÉS SZOCIÓGRÁFIA

ÍRTA

Dr., DÉKÁNY ISTVÁN
EGYETEMI M. TANÁR.

BUDAPEST, 1922.
BETHLEN GÁBOR IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

Geográfia és szociográfia.¹⁾

A szociológia és *leíró* társadalomtan (szociográfia) problémájának megoldása eminens társadalmi érdek, mert nem mást szolgál, mint az *öntudatos cselekvést*. Vergődő korunk, melyet telített a világháború ezernyi megoldandó problémával, már nem léphet oly luxus-alapra, hogy társadalmi reform-kérdéseinél a statisztika sokszor keveset mondó, sokszor jobbra-balra magyarázható ténytömegeire támaszkodják, még kevésbbé, hogy alaptalanul és vakon – drágán – kísérletezzen. Régi idők egyszerű struktúrájú társadalmainál bizonyos mértékig lehetséges volt a rögtönzés, a politikusok fantáziája. Ma adat kell s mindenekelőtt adatkutatási *rendszer* a társadalomra nézve. Azaz jó szociográfia; részben öncél, részben az *összehasonlítást* szolgálja. Statisztika és a geográfiai leírás volt érdekelve e kérdésekben, és sajnos, súlyosan összekavarodtak a problémák, szempontok, különösen akkor láthatóan, amidőn összehasonlításra került a sor. Jelenleg egy konkrét kérdés vezet bennünket : összehasonlítani azt a három agrárvidéket, melyet *délkelet európai gabonakamrának* nevez a geográfus. Az itt adódó orosz, román és magyarországi társadalom struktúráját hasonlítjuk össze.

A szociográfia kérdését e helyen – egyelőre – a geográfiával való viszonyában tisztázzuk, mert a komplikáció e téren a legnagyobb s zavarokat hozó. E munkát másutt kiegészítjük.

I.

A földrajz ma is még homlokerében áll a legkülönbözőbb tudományok érintkezéseiből eredő vitáknak és mindazon kívánalmak, amelyek – jogosan vagy jogtalanul – gyakorlati okokból a földrajz kutatásra szoktak súlyosodni, tetézik helyzetét homályosságát. Ez az aránylag új tudomány abban a helyzetben van, hogy nehezen tudja megállapítani, mi az, ami speciálisan geográfiai. Beágyazva a sokféle tudomány közé, szétfolynak határai. Indokolt tehát az, hogy egyre újabb szemszögből felvessük a földrajz *tudományelméletének* problémáját; nem gyakorlatilag érvelő elhatárolását keressük tehát, hanem azon elveket, melyek neki belső, elméleti szilárdságot kölcsönöznek. Valóban ideje, hogy emlékezzünk Richthofenre, ki berlini rektori beszédében²⁾ ráutal: „Ami a földrajz tanulmányának hajtóerőit illeti, a legelőkelőbb közöttük, mint minden tudomány ápolásánál lennie kellene, a belső ösztön: *magamagáért tanulmányozni a tárgyat*, nem pedig gyakorlati célokra való tekintettel.” Helyénvaló *elvi* alapokat keresni, azaz, mai nyelven, tudományelméleti szilárdságra törekedni.

1. A mindennapi tudományos praxis eléggé világossá teszi előttünk azt, hogy tudományágak viszonyát meghatározni többoldalú feladat. Tudo-

¹⁾ A kérdést egyelőre egyik oldaláról és rövid problémajelzésben adom. E rövid dolgozatban számos kérdést érintenem sem lehet, a szociográfiáról külön szándékozott írásaiban pótolom *gyakorlati* megoldásokkal kapcsolatban.

²⁾ *Triebkräfte und Richtungen der Erdkunde*, Berlin, 1903. 52.

mányok időben keletkeznek, s az idő bélyegét hordják magukon,³⁾ melyben jellegzetes problémáik a tudat alatti stádiumból napfényre szökkentek s itt bizonyos fokig „ismeretté” erősödnek. Az időben s idő folyton kidomborodó problémák eltérő jelleműekké háromféle szempontból válhatnak : mindenkéltől *gyakorlati követelmények* szempontjából. Hogy ezek a földrajzra kétségtelen hatással voltak, igazolnunk nem kell. Tudományunkat, mondhatni, deformálta s deformált állapotban sokáig megtartotta az, hogy az állam, közigazgatás, politikai élet, hadügy nélkülözhetetlenek érezték. A tér minden állami élet alapja. „Der Staat ist eine unbewegliche Person”, mondotta, már az annak idején hírneves államtudományi író, Fricker. A terület kérdése mindig az első probléma, ott van mindennemű politikai és gazdasági kérdésnél, s itt van a rés, ahol viszont politikai nézőpontok nyomulnak be a földrajzba, mint tudományba. Sokáig a „Staatenkunde” ék koiat tuik, azt a kort, hol a földrajzi szempont a legjobb esetben alárendelt volt, ha egészen el nem tűnt. A Büsching korában (*Neue Erdbeschreibung, 1754.*) meginduló szempont csak tovább lombosodott, idegen érdekekből, s a XIX. században Kolb Staatenkunde-ja (1856) csak olyan olvasott, mint a későbbi idők évenként megjelenő „földrajzstatisztikai” tabellái, avagy a „*Statesmans Yearbook*”. Mindennapos és megszokott jelenség, hogy *gyakorlati célokra* átengedi a geográfus a maga tudományát, hol mindennemű szempont átmeneti lerakatot létesíthet, társadalmi és gazdasági jelenségeken kívül még a szellemi jelenségek is: nyelv, vallás, iskolastatisztika s ib. számára.

A tudománynak e gyakorlati súlya fejlesztő lehet, mert a társadalom érdekelve érzi magát s támogatja a kutatást. Viszont hátráltató is lehet, mert a tudományt tulajdonképeni céljaitól eltérítheti.

A gyakorlati (tisztán praktikus) célok mellett hat a tudomány fennálló rendszerére a tudományos módszerek tényleges hordképessége, azaz az *ismeretgyakorlati* állapot. Hat végül az *ismeretelméleti* irány. Ez első kettő s az utóbbi viszonyáról kell néhány szempontot kiemelnünk.

2. Az ismeretgyakorlat szabálytalan, mert aktuális súlyok, korérdek, momentán érdeklődési irányok által mozgatott hatóereje a tudományt folyton arra kényszeríti, hogy elméleti szilárdságáról lemondjon, engedményeket tegyen hol ennek, hol annak az ösztönzésnek, így a földrajzban is, mondja szellemes és tömör kifejezésben gr. Teleki : „erősebbek az *egykorúságnak*, mint az *egytárgyúságának* láncai.”⁴⁾ Ám az amorfizáló kor-tendenciáknak ellene szegül maga a tudományérdek s a módszerek tényleges adottságát is áttöri a kutatáscél. A kutatás céljának szabályos architektónikája, a kutató elme természetesen egységre törekvése tiltakozik az ellen, hogy egy tudomány pusztá gyakorlási célokból összeragasztott konglomerátummá legyen.

A mai földrajzra, s minden más, hasonlóképp nagy terjedelmű, sok nézőpontot egyesítő diszciplínára különösen áll ez Nem lehet az, hogy a tudomány csak kiszolgálója legyen a hétköznapnak. a praxisnak *a tudomány belső egységes organizmusa, egészséges harmónia érzése két esi nemcsak a gyakorlatilag érvényesíthető ismérlek beljehalmazódó sokaságát, hanem azokat az elveket 'is, melyek anyagút összetartják, s egész szerkezetének értelmet adnak.* A földrajz úgy áll ma éppen a nagy és újabb

³⁾ Igen tanulságos volna, ha mélyebb tanulmányokban láthatnók e kérdést, hasonlóképpen E. Wisotzkinak a 18. és 19. század *első* felére vonatkozó nagy munkájához: *Zeitströmungen in d. Geographie* 1897.

⁴⁾ *A földrajzi gondolat története*, Bp. 1917. 109. 1.

antropogeografiai lendület idején – mint a régi ember (timeo Danaos): új anyag tódul elénk – elég csak a gazdaságföldrajzra gondolnunk – mire megyünk ezzel az újabb kiterjeszkedéssel? Nem jobban szétesünk-e, mint eddig? Mi lesz az ismét ami e téren is *még földrajzi*, s mi az, a mi már nem lehet más, mint dilettáns elkalandozás?

Megszokott ez a jelenség a különböző tudományok történetének ismerői előtt Minden tudomány különösen ma éljük át ezt újból és újból – kutat gyűjt, vizsgál, s egyszerre elkezd kiterjeszkedni szomszédosnak érzett területek felé. Viszont kiterjeszkedvén, elérkezik a kor – sajátos rithmus ez – amidőn ismét elemezni kezdi önmagát s kiküszöbölni törekszik azokat az elemeket, amelyeket a gyakorlat reáaggatott, vagy reakényszerített. Így vagyunk mi ma a földrajzzal F. tudomány is olyan, mint a fa, melynek össze-vissza növése káros a gyümölcs mennyiségére és minőségére; le kell tehát nyesni a fölösleges hajtásokat. S a szaktudomány e téren *részen autonóm*, azaz önmaga gondoskodik arról, hogy hajtásait levágja; ez az, a mit *autoszelekcio*-nak mondunk ez a *belső* szempontból, az egyes tudomány önértékéből is szükségesnek érzett cselekvés.

Ezzel kapcsolatos a másik: az ösztudomány szempontjából szükséges rendezés – a mai tudományelmélet feladata. Latjuk a tudományok letért való harcát, össze-vissza- növést, rendezetlenségét. Az ily öserdős káosz annál inkább bántó, minél inkább kitűnik vizsássága s gyökeres meddősége.

Egyes, szorosan egymásra utalt tudományok vagy *diszharmonióban*, vagy *diszkontinuitásban* vannak. Ez utóbbit könnyebben észre vesszük, mint az előbbit. Ez utóbbit jelzik a felfedezetlen „fehér foltok” a tudomány összterképén. Az előbbinél pedig az az eset, hogy a tudományterületek egymásra lolódnak, s ez okozza a vizsályt vagy zavart. Zavar az, amidőn oly problémakör keletkezik, ahol kér, *külön illó ág külön* szempontja érvényesül (pl az etnografiában a történelmi és leíró szempontok, de szisztematikus tendencia is); vizsály az, amidőn – erős kárara a fejlődésnek – egy probléma souverain tulajdonnak látszik, s mindvégig vitás terület marad.

3. A Föld tudománya sokáig nem volt egyetemi tantárgy, s szinte csodálatosnak tűnik ma fel, hogy a XIX. század első felében csak három nemetnyelvű egyetemen van tanszéke, a berlini-n (Ritter K.) a göttingeni-n (Wappaeus) és a bécsin (Simony). A fennálló állapotot ez tetézte, *nem ismerték a földrajztudományközi állását*. S az, amit Günther említ e korról, jellemző bár, de ismét kevéssé garantálja a földrajz szoros pozíciómeghatározását: „Külön szakgeográfusok, írja, aligha voltak, eltekintve néhány kevésszámú korifeustól; abba a helyzetbe állítva látták tehát magukat hogy a földrajz *halárterületeit* karolják föl . . .” Tehát különböző területekről vett szakemberekkel kísérleteztek s „e kísérletek eredménye – szerinte nagyban és egészben rendkívül (?) kedvező volt: *történetsek, filológusok, matematikusok, fizikusok, természetbúvárok* találkoztak össze a földrajz új főiskolai tárgyában”.⁶⁾ A sokoldalúságot bizonyára előmozdította ez a helyzet, de nem a tárgy koncentrikus megoldásait. A földrajz küzd *tudományközi helyzete* megállapításáért: ez a probléma ma is.

4. Mindeme problémák, a tudományok össze-nem illősége, megkettőződése, területek vitásága, területek kiesése stb. képezik feladatát a ma mindnagyobb súlyt nyert *extern tudományelméletnek*. Rickert Henrik nagy

⁵⁾ S. Günther: *Entwicklung der Erdkunde als Wissenschaft*. (Rothe u Weyrich, Der moderne Erdk. unterr. Wien, 1912.) 12. 1.

műve⁶⁾ hatalmas lendületet adott az extern tudományelméleti kutatásoknak, de végre is csak megindított bizonyos *intern* problémákat. Előttünk nem a hatalmas méretű kérdés a maga egészében fontos, hanem a földrajz ügye. Mi érdeke van a földrajznak ebben? Úgy véljük, nincs tudomány, mely a földrajzhoz hasonló helyzetben volna: benne de facto mindaz egyesül, amit az idők követeltek tőle. S most, midőn – a XIX. század igen erős differenciálódása után – a földrajz tudományát az fenyegeti, hogy komplexitása még növekszik, kuszálttá, túlterjedővé, vagy egyenesen szétesővé válik, mindenkép érdeke pontosan kutatni, mi tartozik lényegéhez, mi nem. Pauler Ákos⁷⁾ legutóbbi könyvében úgy mondja: „Minden, ami valóság, három szempontból vizsgálható: a *múlt* szempontjából, amidőn azt kérdezzük, hogy a valóság miképpen lett azzá, ami most; azután a *jelenben* tekintjük azt, amint nekünk a jelenben adatik; végre vizsgálhatjuk a valóságot a *jövő* szempontjából is. A második csoport a *leíró* tudományok csoportja, s ide tartozik a földrajz.

Ha az ily, mai stádiumra jellemző tudományelméleti kiindulást összehasonlítjuk a régiekkel, amidőn nem szempontok és módszerek, hanem tárgyak szerint szerették volna szétválasztani a tudományokat, a kísérlet *e téren* való kevesetmondása világosan kiderül. Két tárgy élesen jelentkezik: a természet és a szellem, s már Helmholtz idejében (*Über das Verhältnis der Naturwissenschaften zur Gesamtheit der Wissenschaften* c. előadása nyomán 1865.) felmerül az a gondolat, hova osszuk be a földrajzot, a természeti, vagy szellemi tudományok körébe-e. Am csakhamar kiderül, hogy a földrajz ennek a csoportosításnak hasznát aligha veheti; érzi, hogy 1. sok természettudományi ágtól függ, 2. azonbari mégsem merül ki tevékenysége ezek körében. Mintegy közbenső helyzetet („*Mittelstellung*”, S. Günther) foglal el ezek és a történelem között, anélkül azonban, hogy a „közbenső helyzet” eléggé tisztázott lehetne. Erre ma elég egyszerűen rámutatunk; mert abból, hogy a földrajz a természettudományokból kiindul s a történettudományokba behatol, semmitsem kapunk meg magának a földrajznak belső tudomány-szerkezetére nézve.

Mill Hugh Robert⁸⁾ a földrajz ágait egy piramisban képzei el, ahol alul van a *matematikai földrajz*, s egyre magasabb rétegekben következnek a *fizikai földrajz*, majd a *biogeografia*, *anthropogeografia*, *politikai* s végül a csúcsponton a *kereskedelmi földrajz*; különös kísérlet, ahol összekeveredik (az utóbbiakban) a tudományág a maga speciális részeivel s nem látjuk, miben áll a viszony az általános és leíró földrajz között.

E helyen elég, ha vázlatosan jelezzük azokat a főbb tételeket, melyek a jelenleg fennálló tudományelméleti tételek konvergens tartalma szerint megállapíthatók. A földrajz a *valóságtudományok* egyike; feladata nem más, mint tények szigorú módszerrel történő megállapítása s eme tények tudományos elvek szerint történő összekapcsolása. A földrajz *kétarcú diszciplína*,⁹⁾ melyek közül úgy az egyik (az általános f.), mint a másik (a leíró f.) karakterisztikusan jelzik a valóságtudományok (generalizáló vagy általánosító,

⁶⁾ *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, Tübingen, 1913.

⁷⁾ *Bevezetés a filozófiába*, Bp. 1920. 9. 1.

⁸⁾ Cikk a tőle szerkesztett „*The international geography*” by seventy authors, című kollektív munkában, London, 1911. 6. 1.

⁹⁾ V. ö. Dékány, *A földrajz tudományos módszere és ismerd tana*. Földr. Közl. 1918. 7. fejezet.

leíró vagy deskriptív, genetizáló és történelmi valóságstudományok) speciális szerkezeti formáit.¹⁰⁾

Ha e megállapításokat, melyek egyelőre kevésbé domborodnak ki módszertani munkákban is, elméleti alapjukban következetesen érvényesítjük, úgy egy követelmény nyomába lép a tudományelméleti határozottságnak: *mindaz kiküszöbölhető a földrajzból, ami az élet pragmatizmusa* (pragmá: cselekedet, gyakorlat) *alapján eddig a földrajzban elhelyezkedhetett* (bizonyos statisztikák, közigazgatási térképek és leírások stb.). Mindaz továbbá, *ami nem-valóságstudományi, azaz normatív irányú, szintén kiesik*. Bennünket a tény érdekel és oksági összefüggése. A földrajz nem moralizál, nem hirdet politikai elveket, hanem csupán tanít, tények és összefüggések felmutatásával. Minden pragmatiztikus engedmény távolabb viszi a tudományt exakt-ságától.¹¹⁾

A *leíró módszert* (az általánosító diszciplínákat ismeretesnek tételezzük fel) jellemében szintén fontos *tisztán* látnunk magunk előtt. Sok ideig uralkodó formája olyan, hogy megtéveszt bennünket a földrajzi leírás mivoltát illetően, s a „leírás” látszata földrajzzá tett oly módszert, mely egy, az iskolákban ma is olcsó sikert jelentő módon, voltaképp Potemkin-sikereket jelentett.

Értjük az „*üres topográfiát*”, mely oly eljárás, amidőn valamely tény, jelenséget *pontszerűleg* kapcsolunk bele a térbe, avagy pusztán *határok közé* illesztjük. Ez az eljárás nem tekinthető másnak, mint a speciálisan földrajzi kutatás tulajdonképeni céltudatát elhalványító megkerülésének s eltakarásának. Az „*üres topográfia*” vagy kezdetleges, vagy – legtöbbször – teljesen meddő, mert elhanyagolja a tudományos jelentősséggel bíró, tulajdonképeni feladatot: *valamit határozott jellemű tájba* kapcsolni bele.¹²⁾ Már pedig ez a leíró módszer tipikus földrajzi alakja.

5. Hogy a földrajz-kutatók nem minden esetben látszanak tisztában lenni a Föld tudományának határaival, mindenekelőtt néhány példában világítjuk meg ismert szerzők közkeletű műveire támaszkodva.

Egyik szerzőnk, Wagner Hermann¹³⁾ megállapítja, hogy a tanítóóság körében „régebbi időkhöz képest nagy átalakulás állt be a legtöbb országban, s a tanítók tudományos és pedagógiai kiképzése szélesebb alapokra helyezkedett”. Ugyanitt – Paulsen alapján – elmélgedések vannak a gimnáziumokról, reáliskolákról stb., azaz tisztán *iskolapolitikai* témákról. Hettner Alfréd¹⁴⁾ megállapítja pl. azt, hogy Oroszországban „a népműveltség cse-

¹⁰⁾ Ha a leíró, vagy deskriptív tudományok, mint pl. *geográfia*, különböznek az általánosító valóságstudományoktól, úgy szorosan véve némileg zavaró ellentmondás van a névben: „általános” föld-”rajz”. Régi keletkezési szó ez, a Hollandiába került német tudós, Varenius „Geographia generális” (1650; c. műve nyomán (kiadta a nagy matematikus: I. Newton, Cambridge, 1672). A szóhasználat, bár kevésbé szerencsés, mégsem vezet félreértésre. Ha igen, úgy a *földtudomány* (Erdwissenschaft) két részéről célszerű beszélni.

¹¹⁾ Bizonyos kifejlődés felé halad a *földrajzi publicisztika*, pl. politikai határok igazolására szolgáló művek s államtudományi írók (Kjellén) munkássága. Ez nem szorosan tudományos, illetve földrajzi irodalom. V. ö. alább Hettner nyilatkozatait Magyarországról, mely tiszta politizálás.

¹²⁾ Jól rámutatott gróf Teleki Pál, mennyire uralkodó ez kereskedelmi földrajzokban. (A földr. gondolat története, 1917. 195. 1. és passim). „Hogy a gazdasági földrajz földrajz legyen, írja, tárgyait mindig be kell *környezetük, egész élet folyamait*) a kapcsolni.”

¹³⁾ Lehrbuch d. Geographie II. 1. Aller. Länderkunde von Europe, 1915. 178.

¹⁴⁾ Grundzüge d. Länderkunde, I. Europa, 1907. 510. 1.

kély; nemcsak hogy a népesség csekély töredéke tud írni és olvasni, hanem a gondolkozásmód általában sötét Babonában leledzik. Az orosz paraszt képzettsége terén oly fokon áll, mint a mi parasztjaink a középkorban. A felső osztályok műveltsége európai, de többnyire meglehetősen felületes. A szellemi kultúra eddigelé főképp receptív” stb. Ugyanezen szerző megállapítja, ¹⁵⁾ hogy „a magyarok nyelvüket írott nyelvvé fejlesztették ki és saját, habár csupán nyomorúságos irodalmat (*dürftige* Litteratur) teremtettek”. Nem feleli el továbbá, hogy mi „nemzeti kultúránkat az ország más nemzetiségeire rá akarjuk erőltetni”. Angliára nézve megajándékoz bennünket Heuner azzal a földrajzi adattal, hogy „London tudományos és művészeti gyűjteményei – egészükben tekintve – a leggazdagabbak a Földön. A brit művészet is újabban kedvezőbb ítéletben részesül, mint előbb”. ¹⁶⁾ Kutassuk végig Hettner írásait s feltűnik előttünk, nem kevés az, ami abszolúte nem földrajzi.

Mindig feltűnő az, hogy a *puszta leírás* jogán mennyi heterogén anyag nyomul be a földrajzba. S keressük, minő haszonnal kapcsolják a speciálisan geográfiai problémákhoz. Említett írónknál van egy kivétel is, Franciaországnál, mely íme, a következőképp szól: „A Földközi tengerrel való érintkezése folytán Franciaországnak úgy az ókorban, mint a középkorban aránylag erős része volt a kulturális fejlődésben, mely keletről indult ki s tulajdonképpen fészke Déleuropában volt: *északi klímája folytán*, mely az embereket nagyobb erőfeszítésre sarkalja s *az atlanti oceánnal való érintkezése folytán* kultúráját fenntartotta az újkorban is melyben a dél-európai államok stagnáltak s kulturális állásukat elvesztettek”, íme. a nagy anthropogeografus nem tesz mást, mint három világhelyzet! tényezőié, a tengerekre s az északi klímára utal anélkül, hogy jelezné, *hogyan* hatott a Föld a francia kultúrára. Másutt ennyi sincs, sőt semmi sincs, bizonyos kultúrpolitikai tények, ethnografia stb. mint idegen égitestek, meteorként behullanak a földrajzi anyag közé. ¹⁷⁾ Nem tudjuk, hogy ez állapot hova vezet, hogy mi haszna lesz a földrajzra nézve, nem homályosítja-e el a *speciálisan* földrajzi problémát az a nem kevés idegen anyag, mely oly békésen megfér ma az országok leírásában.

A felhozott példák bizonyára mutatják, hogy a geográfia kiszélesítése idegen területek felé veszélyeztetheti a geográfia tudományos *egységét* és *exaktségét*. Egységét annyiban, amennyiben adatok – leírás címe alatt – voltaképp *izoláltan* jelennek meg és pedig anélkül, hogy a földrajzi szemponttal tulajdonképp számolnának. A leírás *öncéllá vált* tudományos hovartartozás figyelmen kívül hagyásával.

A deskriptív módszert mindig fenyegeti az a veszély, hogy az adatok bősége mellett háttérbe szorul az oksági kutatás. Keressünk pl. geográfiai könyvekben adatokat a *műveltségi* állapotról A *szellemi* kultúra jelezve van adatokkal, iskola-, folyóirat-, könyvstatisztikákkal s mindez *nem* földrajz.

Könnyen fölmerül az a gondolat, hogy tehát a társadalom, a kultúra

¹⁵⁾ V. ö. 624. 1.

¹⁶⁾ Grundzüge, 125. 1.

¹⁷⁾ Helykimélés szempontjából több példát nem hozunk fel. A magyar olvasó, aki meg akar győződni, hogy egyes geográfusok hogyan képesek elkalandozni az emberi tudás legelrejtettebb zugáig, vegye elő a Balbi-Czirbusz kötetek, hol példák bőségesen találhatók. Ez nem jelenti azt, hogy a külföldi irodalomban hasonló példáképp nem idézhetők. Ilyen témák uzuálisak, mint az államok lobogója, címere, kormányformája, népfajok keletkezése; közigazgatási beosztás, a nyelv ismertetése, vallás, egyház, iskolaügy; vagy vasútrendszer és hajózás *társaságok* szerint, holott ez a társadalmi szervezés kérdése.

csak bizonyos részeiben esik a (kultur-)földrajzi módszer hatáskörébe, a gazdasági kultúra pl. igen, a szellemi kultúra *már nem*, hanem – miként alább látjuk – ez mar átcsúszik a társadalomleírás (*szociográfia*) körébe. Ez a földrajz körének lényeges megszorítására vezethet. Nem esik továbbá a földrajz körébe a társadalmi szerkezet (osztálytagosulás) problémája stb.

A mily kedvező megoldásnak látszik ez, s a földrajz köret pontosabbá, megoldásait exaktabbá tevőnek, mégis – téves, mert *egy jogos földrajzi problémát rekeszt ki a geográfia köréből* s tol át a szociográfia körébe. Amit mondtunk, hogy t. i. a leíró (deskriptív) módszer gyakran vezet arra, hogy az oksági, kapcsolatok kutatását elhanyagoljuk, nem jelenti egyúttal azt, hogy lekapcsoljunk a földrajzról olyan problémákat, minő a szellemi kultúra, a társadalmi szerkezet, hanem jelenti azt, hogy *éppen az okság alapján* odautaljuk a földrajzi problémát, ahova való. t. i. a föld- és árok vizsgálatára. Lemondást kérünk – az *elszigetelt* társadalmi, néprajzi, történelmi, gazdasági, statisztikai stb. adatok tömegéről, viszont felkarolását kérjük *mindezeknek* – azonban éppen a földrajzi okság mélyítése érdekében

Vegyük például a klímahatást, melyről egyre nagyobb nyomattal kiderül, hogy döntő. Azonban nem úgy válik ez tulajdonképen kultúr-földrajzi problémává, ha pusztán *biológiai* kérdésként kezeljük¹⁸⁾ pl. a hőmérséklet hatása^{18a)} vizsgálva általában a iétszervezetre vonatkozólag, avagy arra a sok tekintetben csak periferikus problémára térve át, hogyan és meddig „terjed” az emberiség (oikumene). Kultúr-földrajzivá válik a probléma, ha azt *szociális hatásaiban* vizsgáljuk. Nem a pusztá élet, hanem az életmód a fontos s e tekintetben utalunk Philipponnak röviden jelzett de módszertanilag éppen a helyes irányt jelentő kísérletére^{18a)}, amely a mediterrán klíma alapján külön népsajátságokról beszél s a „mediterrán népek” életében finoman mutatja ki a klímahatást – anélkül, hogy a geográfiai fonalat kezéből egy pillanatra is kiejtené. Ez nem elkalandozás, hanem okozatok finom meglátása. Szemünk előtt kell tartani, hogy adatok, melyek ethnografiakban, statisztikákban stb. találhatóak, magukban *sem nem földrajzi, sem nem földrajzon kívüli adatok*, csak nyers kövek, halmazok; viszont ha azokat a *Földből* magyarázzuk ki, geográfiai kutatást végzünk. E terén is jól vigyázzunk a két szempontra; annak kikutatása, *hogyan* hat a Föld hat, még nem jelenti annak a világos kifejezését is, *hogyan* hat. Az első kérdésre aránylag könnyű feleletet adni, de magában az elégtelen.

Hogy részletesebb példában is világosan beszéljünk, kitérünk arra, *hogyan* hat a társadalomra a világhelyzet. Igen messze vezető kérdés ez és beszédessé tehető. *Hogyan* hat a világhelyzet? Erre nézve alapvető szempont, az, hogy kutatnunk kell nemcsak a társadalom életét, hanem többet. Mi sem megszokottabb e terén, mint két homályos feltételezés, 1. az hogy a társadalom egyénekké atomizálható, 2. az, hogy az egész társadalom helyzete világhelyzet! tekintetben ugyanaz. Ellenkezőleg a *világhelyzet a társadalom különböző rétegeire különbözőképp hat*. Világos példának egyaránt kínálkozik, Magyar- és Oroszország, valamint Románia. Tudjuk, hogy a társadalom egyes rétegei különböző minőségű és külön-

¹⁸⁾ Nem a kérdés centrumát érzi ki O. Schlüter összefoglalása: *Die Erde als Wohnraum des Menschen* (Rothe-Weyrich-fele kollektív mű), Wien, 1912. 389-409.

^{18a)} *Das Mittelmeer gelleit*, Leipzig, 1914. 196-202. Minő szürke általánosságokat mond ezzel szemben az „anthropogeografus” Hettner: *Das europäische Russland*, 1905. 61-9. 149-52 stb.

böző fajsúlyú életprobléma köré csoportosulnak. A mezőgazdaság az említett országokban túlsúlyban van, a főkérdések tehát a talajminőség, a klíma, a biogeografiai alap, a népesség száma stb. Nem ugyanez azonban a probléma az ipar és kereskedelemnél, ahol hasonlíthatatlanul fontosabb a világhelyzet és a forgalmi lehetőségek kérdése. Ha így járunk el s *oksági* alapon, földrajzi adathoz jutunk. Vegyük az orosz és magyar párhuzamnál a műveltség és világhelyzet összefüggését. Mindkettő sajátos helyzetben van a nyugati kultúrával szemben: importra szorulnak, s fejlődésük kezdetén az egyik impregnálódik maradék nélkül a greco-orientalizmussal, a másik a katolicizmussal, s ezek a hatások akadálytalanul lehetnek a nép legalsóbb rétegeiig. További fejlődésükben is feltűnő, hogy bár a kultúrforrástól, a Nyugattól – az *akkori* közlekedési viszonyokhoz képest – távol esnek, továbbra is – visszaeső periódusok leszámításával – *receptívek maradnak*. Kevés általában az autochton kultúrlehetőség. Oroszországban a francia, Magyarországon a német kultúra felé orientálódnak. Mi ennek a későbbi recepcióknak eredménye? Döntő a társadalom Föld-alapja, mely kifejezésre jut az agrár rétegek túlsúlyában s minden állami támogatása a külföldi kultúrbeözönlésnek, *csak részleges eredmény: nem ér le az agrár rétegekig*. Marad tehát a kultúrimport egyes magasabb rétegek kiváltságoszerű tulajdona, ami aligha segíti elő azt, hogy az agrár rétegek felé a műveltség *fokozatosan terjedjen le*. Voltaképp ez egyik alapja a bolsevizmusnak: a vékony, mert csak az állami bázison kifejezett, intellektuális réteg Oroszországban szétfoszlott a régi állami szervezet szörnyű bukásakor. Egy műveltségvetődés volt jelen – láthatatlanul – a társadalmi szerkezetben s ez összefügg a világhelyzettel, mert a greco-orientalizmus merev formalizmusa, a Bizánc súlyos öröksége nem tette világossá, minő súlyos a lényeg, a vallás kultúrnyelve a formalizmuson túl s közeli kultúrhatás a Nyugattal való gyér érintkezés következtében nem volt lehető. Nálunk közvetlen szomszéd a műveltségcentrum, a Nyugat, sok mozgalom elterjed hozzánk, így pl. a reformáció, mint majd az ellenreformáció tisztító vihara, míg Oroszországnál, Romániánál ezek kimaradnak. Ott a XVII. századbeli francia kultúrfőlény szuggesztív hatásának nyitott kaput N. Péter cár, amidőn „ablakot” keresett a tengerre, hogy az orosz Európára láthasson. Romániában pedig az állítólagos *fajrokonság* volt az „ablak”, melyet azután *nyelvrokonsággal* támogattak s nagyarányú romanizáló nyelvújítással erősítettek úgy, hogy román nyelv (legalább) kettő van, a nép és a városi, tanultabb elem nyelve – azonban a nyelv csak külsőség, a kultúra zománcát megadó, a tartalom voltaképp *közvetlen* érintkezést tételez fel.

Mindezekben tragikus vonások rejtőznek. Egy távolabbi alap az, hogy mi csak félszigetet vagyunk Európának, azaz egy Oly világrésznek, melynek közepén hihetetlen terjedelmű steppés terület van, – ez ama „trójai faló” (W. Jones), melyből egyre újabb harcok bukának elő.¹⁹⁾

E terület nem adhat ki magából intenzív kultúrát, továbbá, mintegy *érzékeny felület*, úgy a klimatikus, mint népességi változásokban. Van azonkívül egy tényező: a két kapu az orosz steppe és a kisázsiai steppe – félsivatagos magasföld, – s ezen területek *ritka népességnek, tehát betódulásra csábítók*,²⁰⁾ mert kevés az ellenállás, a beözönlésnek nem vet gátat és nincs

¹⁹⁾ Ratzel, *Anthropogeographie*, I. 97. 1.

²⁰⁾ Miljukov az oroszországi népsűrűséget még N. Péter korában is csak 3.7-re becsüli qkm.-ként!

a beözönlötteknek szüksége arra, hogy *újabb* talajhoz idomuljon át.²¹⁾ Ez a steppés út *hazai talajon* vezet nyugatra a mongolt, mely Déloroszországban századokig – változatlanul – megreked, északnyugatra *hazai talajon* vezet a törököt, mely – szintén változatlanul – megreked a Balkanon és sajnos, sokáig hazánk területén is. Világhelyzet és terület – ez okozza, (amit a békekötésnél nem tudtak), hogy a *védettebb Nyugat fejlett kultúrája meredek lépcsőben szakad le a – sokáig mongol, – Oroszország és a – sokáig török – Balkán felé.*

Mi vagyunk az ék, mi vagyunk a sarokbástya, hol egyaránt meg-szenvedjük a barbár néphullámzásokat, de egyúttal gyorsan, sietve át kell élnünk a nyugati kultúrhullámokat is. Magyarország a világinterferenciák klasszikus hazája, ahol a hullámok találkozhatnak s ütköznek. Kelet és Nyugat között járó „*kompország*” vagyunk s ezt nagy nyelvművész költőnk (Ady) tömör képpen adta elének. (Feltűnő, mennyi világhelyzeti gondolat van Ady írásaiban!) Íme néhány példa s azok, akik nem tudják biztos kézzel végigtapintani a nagy kollektív áramlatokat, nem mindig érzik ki, mennyi, hol építő, hol pedig dekomponáló erővel kell megküzdenie a magyarságnak. Bejött hozzánk a kereszténység Nyugatról – elzárkóztunk ugyanekkor a grecoorientalizmus szellemével szemben, visszavertünk fajokat, (besenyő, kun) töredékeket befogadtunk, később a lassú hegyi nomád román beszivárgás is akadálytalan. Visszautasítjuk a királyi hatalmat decentralizáló feudalizmust, akkor, amidőn csaknem halálragázolt a mongol. *Nem jó* be Nyugatról az önálló jellemű „későbbi középkor” (1250- 1520. finom és élénk városkultúrája (*urbanitas*) s mindaz, ami ezzel kapcsolatos) gazdasági életben és politikában. Viszont bejő a reformáció s mikor meg, oszlás áll be, két imperializmus egyszerre támad: a török katonai imperializmus és a Habsburgok („Austria nube”) családi imperializmusa. Ez az állapot csak *két* század múlva likvidálódott a győztes Nyugat javára *anélkül*, hogy kulturális előnye is – *akkor* – párhuzamosan hárult volna a nemzet javára.

A XIX. század sem mentes az interferenciás jelenségektől, sőt ideges hullámverések érkeznek. Szinte különös. Nem jött be annak idején az *urbanitas*, nem jött be Rém az ezzel járó szellemi finomulás, sem az üzleti tudású „polgári” életem; nagy faktum: nincs autochton polgárságunk; nem jő be a francia forradalom demokráciája sem – *mégis* bejön a mobiltöke, a liberalizmus s a szocializmus. Egy egy hullám tehát elkésik, másik kimarad s mégis – mintha Nyugaton volnánk. Ez a *látszat* a súlyos krízis, voltaképp sokat lehetetlenné tesz úgy a talaj, mint a világhelyzet. Végül – ami mindig csak álom volt – kiesett a Nyugat érzésszerű szolidaritása, amidőn bekövetkezett a világháború utáni katonai összeomlás, Európa magunkra hagyott a legsúlyosabb pillanatban

A társadalom szerkezete alig mondható földrajzi úton megoldhatónak s mégis földrajzi alapon kell kiindulnunk. Mindenütt, ha *okok* vannak előttünk, ha elkerüljük az izolált adatokat, eljuthatunk a *sui generis* földrajzhoz. A „Landerkundék”-ban ezer a példa s alkalom az eltévedésre;

²¹⁾ Hogy mily sokféle életproblémát jelent ez átídomulás, arra nézve Edm. Demolins sok tekintetben finom rajzaira utalunk: *Comment la route crcc le typo social*, I. köt. Les routes de l'aritiqité II. k Les routes du monde modern. Paris. Mindkettő év n. (kb. 1905.) Demolins jó példája annak, mennyivel mélyebben lát anthropogeografiai téren az, aki behatóbb szociológiai iskolázottságon ment át. A Ratzel és Brunhes iskola e téren gyakran csak gyarló kezdetet képvisel.

csak akkor jutunk földrajzi mesgyére, ha nem „leírunk”, hanem okokat kutatunk, t. i. a *Föld* hatásait

Az előbbi – a jelen fejtegetés rövidségéhez képest – futólagosan felhozott adatok bizonyára mutatják, hogy számos sokáig földrajzi tárgyként eső adat voltaképp nem földrajzi, hanem csupán *kapcsolatban állhat* a földrajzzal Nem *geografiai*, adatok azok, hanem *szociografiai* adatok s most feladatunk lesz annak megvizsgálása, hogy minő viszonyban élt a geográfia a szociográfiával, azzal a tárggyal, amely oly sokféle főt mában – s oly nagy gyakorlati súllyal – szerepel anélkül, hogy nevet eléggé gyakran hallanók. A szociografiai adatgyűjtés ma jórészt kétfelé a primitívebb fokokra nézve az *etnográfia* keretében történik, a legújabb állapotra nézve pedig *túlnyomóan* kvantitatív (sociometrikus) módszerekkel s ez utóbbit mondjuk statisztikának A hozzáfűzött oksági alapra való helyezkedés „kommentár” folytan azonban mindig és szuksegekpe *több* mint statisztika azaz szociografia.

II.

6 A szociográfia feladatmeghatározása ma mar teljesen tisztázottnak tekinthető Steinmetz, az amsterdami egyetem tanárának cikke²²⁾ teljes világgal leszögezi „A szociográfia kellőképpen úgy hátaí ózható meg hogy az egy nép minden viszonyának és állapotának bizonyos időpontban minden lehetséges eszközzel való leírása A civilizált népek életében kell tehát azt a feladatot elvégeznie, melyet az etnográfia végez az u. n. vad népekre vonatkozóan t t az egész népeit leírását nyújtani irányzataival és erőivel, magaslataival és melységeivel együtt. A *statisztika* egyik leghathatósabb eszköze, de korántsem az egyedüli. Amint a történet a népek kialakulását, úgy a szociográfia jelen állapotukat írja le életük legkülönbözőbb megnyilvánulásaiban. *Ketten együtt szolgáltatják az anyagot az elméleti társadalomtudománynak, a szociológiának legtágabb értelemben véve.*

Somló Bódog „*Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie*” c. könyvében a szociográfia meghatározásában tevé alapon indul ki, amelyben a leírást összehasonlító módszerrel²³⁾ A kiindulás ez „A specializálás hatalmas előhaladt a szociológiában A messze szét ágazó leírás ezerfele válik szét s koreben differenciálódás folytan egész különböző tudományok keletkeztek Egyenesen áttekinthetetlen az össze hordott anyag, s csak a specialista tud eligazodni a szörnyű történeti és etnológiai adattömeg egy elhatárolt területen Az egész *etnológia, történelem és statisztika* elágazódásaikkal együtt ide számítandók²⁴⁾ Ámde mi célból szükséges a leírás, a szociográfia? Somló szerint két nagy baj gyógyítására a *másik*, az általános diszciplínában, a szociológiában Míg tehát Pauler azt írja, hogy a leírást es a genezis megállapítását *egyenrangú és öncélú* tudományos munkának tartjuk a törvények nyomozásával²⁵⁾, azaz az általánosító diszciplínával, addig *útleírás* csak alárendelt eszköze az általánosításnak, indukciónak A gyógyítandó hiba l. „az, hogy a szociológia-

²²⁾ Magy. ford.-ban is *A szociográfia helye a szellemi tudományok sorában* Huszadik Század 1913

²³⁾ V. ö. Durkheim, *A szociológia módszere*, ford. Balla, 1917 157-174

²⁴⁾ Somló *Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie*, Berlin Rothschild Verl. 1909 3

²⁵⁾ Idézve és v. ö. Dékány: *A földrajz tudományos módszere és ismeret-tana*, Földr. Közl 1918 K. ny. 16 l.

ban ott is van egy henye spekuláció, ahol helye volna egy szigorú indukciónak, a tények gondos vizsgálatának”, 2 az, hogy „a szociológiai problémák, meg ha induktív úton meg is oldhatók, ritkán jutnak definitív megoldáshoz, csaknem minden kérdés nyílt marad” Az átlagos módszer, („ein exemplifikatorisches Hinweisen auf geschichtliche, oder ethnologische Daten”) nem elég *kimerítő* adatgyűjtés (Somló szerint leírás) alapján kell összehasonlító vizsgálatokat indítani

Igen tanulságos e probléma a geográfusra nézve is, mert amily viszonyban van a leírás amaz „összehasonlító”, illetve általánosító módszerrel *ugyanolyan lesz a viszony a leíró geográfia és az általános földrajz között.*

A leírás feladata – Somló szerint – a gyűjtés, összehasonlítás, a *teljes* áttekintés után a szigorú általánosítást előkészíteni A szociográfia definíciója így ez „Minden előttünk ismert fennálló, a vagy fennállott társadalomnak a deskriptív szociológiában különleges tárgyalásra kell találnia Minden legkisebb törzs behatón és külön földolgozandó. Társadalmaknál pedig, melyek történelme ismert előttünk, *a különböző társadalmi stúdiumok, mint külön társadalmak tárgyalatassanak.* Ez utóbbiban van a kritikus pont A szociográfia *nem* az általánosítás kiszolgálója, ellenkezőleg oly szempontú, hogy kényszerűen *ellentétes* az általánosítással, szempontja – ennyit Somló is észrevett – az *idő* is Szempontja azonban – s ezt Somlónál nem látom – a *lét* is. Hangsúlyoztuk³⁷⁾ az anthropogeográfusnak meg kell barátkoznia azzal a gondolattal, hogy elégtelen földrajzi tudása s tárgyához, szociológiai tanulmányokat is kell tenni úgy most – a Somlókkal szemben – hangsúlyoznunk kell, hogy a szociológusnak elégtelen szociológiai tudata, s tárgyához geográfiai tanulmányokat is kell tennie így majd rájő arra, hogy az, amit „*type social*”-nak mond²⁸⁾ voltaképp logikailag lehetetlen probléma, mert 1. ki van ragadva az időből s mégis deskriptív módszert gondolunk reá alkalmazni, 2. ki van ragadva a *térből*, a speciális jellegű földrajzi tájból is Mik lehetnek így, az összehasonlító módszer eredményei. Vértelen gondolatmunkák, melyekben a társadalmi valóság lényeges formaelemei, a történeti stádium és a földrajzi táj ab ovo hiányoznak

Szociográfia így lehetetlenség. A szociográfia első kiindulása az, hogy a társadalmat konkrét térbeli alapjában vesszük szemügyre. A földrajzi szempont tehát épúgy kell nekünk mint az idő, illetve stadiológiai²⁹⁾ Közkeletű felfogás szerint a szociográfia, a statisztika és a történet voltaképp *eszközök* az általános szociológia számára „anyagot” készítenek elő és pedig az első deskriptív módszerrel, a második kvantitatív, a harmadik pedig genetikus módszerrel így mindezek csak lépcsők, átmeneti stádiumai a kutatásnak Steinmetz alapos cikke megállapítja hogy *nem* Közvetlenül is értékesek, mint megismerései környezetünknek, tehát közvetlen szellemi erde két elemít ki a szociográfia is, mely Steinmetz szerint „*három* szükséglet kielégítése által tarthat igényt tudományként való elismertetésére egy *szel-*

²⁶⁾ Ne feledjük el, hogy az „általános” földrajz módszerét egykor „összehasonlítóknak” is mondták (O. Peschel, Neue Probleme der *vergleichenden Erdkunde*, Leipzig először, 1868)

²⁷⁾ *Milieu elmélet, kultúrföldrajz és a mai szociológia*, „A Föld és az ember”, 1921 évf.

²⁸⁾ Mint Steinmetz, *Classification des types sociaux*, L'annee sociologique, 3. k 1900 43–149 1

²⁹⁾ A stadiológiai szempontra nézve V. ö. *Társadalomalkotó erők*, 308 és passim

lemi, egy közvetett tudományos és egy közvetlen gyakorlati szükséglet kielégítése által.” Hiszen az ma már világos, hogy számításainkban nem engedjük magunkat „az élet intuitív szurrogátuma” (a hétköznapi szemlélet) által vezetetni. „Minden diplomatának, minden külügyminiszternek, de minden nagyszabású vállalkozásnak is – írja – kiterjedt és jól kezelhető szociográfiai ismeret felett kell rendelkeznie.”³⁰⁾

Mind e megállapítások csak biztosabb igazolást kapnak, ha tudományelméleti alapon világítjuk meg a szociográfia mivoltát, önállóságát és viszonyát a többi tudományokhoz. A szociográfia a társadalmi valóság deskriptív ismertetése. A viszony azonban távolból sem egyszerű. Igaz, hogy a szociográfia szállít „anyagot” a szociológiának. *Viszont azonban éppen szociológiai fogalmakkal indul ki kutató útjára.*

Ezek adják meg azokat a „szempontokat”, melyek a kutatás heurisztikus és rendező erőit képviselik.³¹⁾ Ezért írtuk legutóbb, hogy a szociográfia a szociológián alapul és *nem megfordítva.* Az ellentmondás, hogy t. i. a fogalmi rendszer hiányos lehet, melyből a kutatás kiindul, nem döntő. „Természetesen a tények gyakran ellentmondanak a rendszernek s a tények az erősebbek. Ha a rendszer apriori és életmentes léggömből emelkedő theoretikus váz, az alkalmazás közben csakhamar meg fog bukni a szociográfiában. Ha egy üres konstrukció alapján akarunk megfigyelésgyűjteni, megfigyelésünk folytonosan túllépi a konstrukció kereteit. A rendszer, mondja Husserl, „a dolgokban van”. S a dolgok a rendszert revideálni fogják.”³²⁾ Ezzel egy komplikált tényállási a mutattunk; a szociográfia „anyagot” szolgáltat, a szociológia viszont fogalmakat szolgáltat, melyek nélkül amaz anyag néma. Jól ismeretes ez a tényállás úgy a geográfus, mint az etnográfus előtt. Ott az *általános földrajz*, itt az etnológia szolgáltat bizonyos fogalmakat a *geográfia*, illetve az etnográfia számára. Ez a tudományelméletileg döntő viszony, tudománygyakorlatilag pedig az a súlyos következmény válik döntővé, hogy az *általánosító (generalizáló)* diszciplínák (minők az említettek: általános földrajz, etnológia, szociológia) gyakorlatilag nem adnak teljes, vagy kielégítő fogalmi rendszert.

Ama valóságtudományok tehát nem *tárgyukban* válnak el lényegükben egymástól, hanem elvileg kitűzött felfogásukban. A geográfusnak épúgy tudnia kell ezt, mint a történésznek. A genetikus módszer követője tudni fogja, hogy az ő módszerével szemben pl. a szociológia *idő-absztrakt*; ehhez hozzátehetjük: épígy vannak *hely-absztrakt tudományok* is, t. i. éppen a generalizáló tudományok. Másszóval: a társadalom megfigyelése, mely a szociológiában idő absztrakt úgy, mint hely-absztrakt, a történelemben az

³⁰⁾ Huszadik Század, 1913. 2. 1.

³¹⁾ Ez a mozzanat nem tévesztendő össze, a *szubsztanciával.* Sigwart *Logik*, 1904. II. 332. 1. világosan rámutat, hogy a leírásnál a cél más. „Nicht um Subsumtion eines Gegebenen unter einen allgemeinen Begriff handelt es sich in diesem Gebiete, sondern im Gegenteil um die *Spezialisierung des Prädikats.*” Maga is utal arra, hogy bizonyos közkeletű fogalmak alapján csak *kiindulni lehet* (die methodische *Vollendung* muss sich auch hier an die immer schon *kunstlos geübten Tätigkeiten anschliessen*”), így a leírás feladata tovább megy kétféle irányban; s ezek: 1. die ganz bestimmte Besonderung des allgemeinen Begriffs, welche den *individuellen Unterschied voll ausdrückt* (!) es 2. extensive Vollständigkeit.

³²⁾ Dékány, *Társadalomalkotó erők*, Bp. 1920. 35–37. Valamint *A földrajs; tudományos módszere és ismerettana* c. közleményünkben (Földr. Köz. 1918. K. ny. 11. 1.) hangsúlyoztuk: „Nem egy szisztematika maradék nélküli alkalmazása képezi módszerünket; ha a szisztematika hiányos, úgy a *perdöntő fórum az egyes tény.* A szisztematika rugékony legyen, avagy ne legyen.”

idő, a kultur-geografiában pedig a hely szempontja alá kerül – ez adja meg a most szóban forgó tudományok elvi, tudományelméleti különbségeit.

Azt találtuk, hogy a geográfia fejlődése folyamán valósággal átsiklott a szociográfiára. 3) Érthető gyakorlati szempontból. Viszont azonban módszer tekintetében tudnunk kell, hogy a grafikus vagy deskriptív módszer azonosága alapján még nem lehet mindent *geográfivá* tenni, hanem el kell választanunk a hely-viszony alapján álló geográfiát és a szociográfiát, mely *általánosabb*, nemcsak helyi leírás.

Az összekeveredés oka az, hogy 1. a szociográfia szempontja – többek között – a tér is, 2. mert a szociográfia végtelen sok szempontot kívánó feladatköre minden téren működő specialistát foglalkoztat, etnográfust, közgazdászt, államtudományi író, diplomatát, statisztikust stb. 3. mert az, aki valóban mindent *együtt talál*, főképp az utazó, mely téren geográfusok vezetnek, 4. mert más tudományágak a szociográfiára nem voltak kellő tekintettel.

Ha visszatérünk vizsgálódásunk kiinduló pontjára: a tudományelméleti szempontra, összefoglalóan mondhatjuk, a viszony, illetve párhuzamosság terén fennáll ez a helyzet:

1. Általánosító (*generalizáló*) tudományok: Ált. földrajz–Szociológia.

2. Leíró (*deskriptív*) tudományok: Geográfia–Szociográfia.

Ha már most közelebből vizsgáljuk a geográfia és a szociográfia viszonyában a köréje csoportosuló *részlet-diszciplínát*, a következő kép alakul ki: A szociográfia, támaszkodván az általános szociológiára, célszerűen tagozhatja problémáit az egyes *társadalomalkotó erők* minőségei szerint. A leírás így négyféle centrum köré csoportosul: 1. leírjuk, hogyan függ össze a nép élete a Földdel (*kultúrföldrajzi leírás*), 2. minők a nép életének *biológiai* viszonyai (demobiológiai leírás); e feladatban osztozik ma többféle tudomány: statisztika, népesedéstan, fajegészségtan (eugenika), útleírások, ritkábban az etnográfia is; 3. leírjuk a nép *gazdasági* életét (gazdaságstatisztika, részben a gazdasági, illetve kereskedelmi földrajz is) s végül 4. leírjuk a nép *szellemi* (*kollektív-pszichikai*) életét s e téren eddigelé alacsonyabb kultúrfokokra nézve az etnográfia vezetett, a mai időkre nézve pedig részben a tudományos útleírások fontosak, részben a tisztán szemléleti alapon s művészi céllal induló útleírások.³⁴) Ezeken túl azonban ezerféle alkalom nyílik a szociográfiára, a különböző történelmek (irodalom-, művészet-, tudománytörténelem) zárófejezeteiben, az állami szervezetség leírásában (*»leíró«* államtan)³⁵) stb.

³³) Hogy így két leíró tudomány – de facto – elválaszthatatlannak látszó módon egyesült, érthető Steinmetz professzor ama megjegyzése: „Kémiai munkát, a kémia szakemberei írnak, de szociográfiát egyáltalán nemcsak hivatásos szociográfusok, – sőt sajátos módon ezek egyáltalán nem.” Részben ezerféle speciális oldalról közelítenek a szociográfiához, ami nem mindig hátrányos („a dolgokat, mondja Steinmetz, mindegyik saját specialitása szempontjából nézi, ami a tartós egyoldalságot kizárja”), végül – írja – összefoglalóként éppen geográfusok jelentkeznek, „a szociográfiai anyag tulajdonképeni gyűjtését jelenleg a geográfusok végzik.”

³⁴) Erre nézve a Pintér-féle kollektív mű (A M agy. Irodalomtört. Kézilykönyve) számára» közlöm *A magyar útleírás történelmét*.

³⁵) E néven ez idő szerint ritkán szerepel. Itt több típus van; az egyik úti-élelményszerű összefoglalás, melyre tipikus példák Bodley, *Franciaország* (magy. ford. Darvay, Akad.) avagy Wallace, *Russia* (m. ford. 1878.); a második oly tüzetes államleírás, minőre klasszikus példa Bryce, *The American Commonwealth*, 1893-95. A tisztán szellemkulturális leírás példája Münsterberg, *tiiv Amerikaner*, 1904.

Mindezekből látható, hogy a szociográfia feladatköre messze vezet úgyannyira, hogy egy kutató annak megoldására gyakorlatilag nem is lehet képes. ³⁶⁾ Áttekintésben e feladatkör a következő:

Szociográfia

1. kultúrföldrajzi leírás.
2. demobiológiai leírás (statisztika, népesedéstan, fajegészség-tan, útleírások)
3. közgazdasági leírás (statisztika, részben gazdasági földrajz, útleírások)
4. a szellemi élet leírása (etnográfia, leíró államtan, tudományos és irodalmi útleírások stb.)

Ebből, úgy véljük, világosan látható az, hogy az anthropogeografiai leírás 1. a szociográfiának egyik szerves részét képezi és pedig úgy, hogy a kutatás *ebből indul ki*; 2. kiemeljük azt, amit a táblázatos áttekintés természetesen nem jelezhet, hogy a kultúrföldrajzi leírás nem egy elkülönített részlet, hanem mintegy sugárzó pont, mely szempontjaival valamennyi más leírásfajt érinti. S ez természetes, mert a társadalom életének alapja a Föld, az emberi akciók szükségképeni színtere.

³⁶⁾ Egy hatalmas teher volt az, mely eddig – a Staatenkunde örökségeként – a geográfusra hárult. Itt a nehézség egyaránt található a szempontok, módszerek bőségében, mint az anyag halmozódásában. Hogy minő dimenziók állhatnak előttünk, mutatja Spencer Herbert által szerkesztett 8 folió kötet: *Descriptive Sociology*, melyben oly erők, mint D. Duncan, R. Schep-pig, J. Collier csak megkezdeni tudták az óriási feladatot. Avagy utalhatunk Charles Booth hatalmas munkájára (*Labour and life of the people of London*, 1889-től), ahol a 10 kötet nem volt elegendő London valamennyi társadalmi rétegének szociográfiájára. Ha nem is megyünk ily *mikro szociográfiai* alapi a, a geográfus munkája szétszórttá válik s a speciális földrajzi problémát könnyen elhanyagolóvá.